

Козокнинг бир-бирига терс, зиёнкаш, бирининг тилагига бири кўшилмайдиган, рост сўзи оз, амалга талашгич, ялков бўлишининг сабаби нима? Оламга таникли барча донишмандлар аллақачон айтишганки, хар бир ялков киши кўркок ва гайратсиз келади; хар бир гайратсиз кўркок ва мактанчок келади; хар бир мактанчок кўркок, аклсиз ва нодон келади; хар бир аклсиз, нодон орсиз келади; хар бир орсиз, ялков кимсадан сўрамсок (ти- ланчи), тўймас, хунарсиз, хеч кимга дўстлиги йўк кимса бўлади.

Бунинг бари тўрт оёкли молни кўпайти- ришдан бошка ўйнинг йўклигидан. Экинчи- лик, савдо, илм сингари нарсаларга интилин- са, бундай бўлмас эди. Хар бир мол излаган молим кўп бўлса, ўзим хам, болаларим хам молли бўлсак эди, дейди. Моли кўпайса, улар- ни молчиларга боктиришни, ўзлари эса, этга, кимизга тўйиб, сулувни кучиб, югурик отларни бойлаб ўтиришни орзу килади. Мабо- до кишлов жойи торлик килса, аризабозлик килиб, обрўси-ю бойлигидан фойдаланиб, бировнинг кишловини сотиб олиш, эпини килса, тортиб олишни ўйлайди. Кишловидан айрилган эса ё бошка бировга тиргалади, ё бўлмаса, жой йўклигидан элдан кетади. Хар бир козокнинг ўйи – шу. Шулар бир-бирига дўстликни ўйлай ола- дими? Кашшок кўпайса, хаки кам бўларди, молдан айрилганлар кўп бўлса, кишлови бў- шаб коларди деган ўйда мен унинг кашшок бўлишини, у менинг камбагал бўлишимни ис- таб, бошидан бир-биримизга ичимизда душ- манлик согиндик. Бу душманлик сал нарсага сиртимизга чикса, ёвлашдик, довлашдик, пар- тиялашдик. Шундай вақтларда сўзим ўтимли бўлсин деб, эплаб мол йигишга, кучим етимли бўлсин деб, амалга ёпишдик, бийликка талаш- дик.

Шу сабаб унинг боласи бошка ёқларга бориб, меҳнат килиб, мол топишга уринмай- ди, экинчилик, савдони керак деб билмайди.

Сафдошларини кандай кўпайтиришни бил- маётган партия тузганлардан бугун бировига, эртага бошқасига, навбати билан ўз бошини сотиб юради. Ўғрилар тийилмайди. Эл тинч бўлса, ўгрини хеч ким суямас эди. Эл бўлин- гандан сўнг, ким онт ичиб, оклаб, харомли гини ёклаб, суяйман деса, шунга тараф бўлиб суяниб, ўғирликни бурунгисидан аллақанча оширади.

Элдаги яхши одамларнинг барининг усти- дан «чопди», «талади» деб курук ёлгондан иборат ариза бериб, уголовный¹ иш кўзгата- ди. Унга дознание – тергов чикаради. Бояги яхши одам сайловдан ўтмаслиги учун кўрма- ганини кўрдим, дейдиган ўтирикчи гувоҳлар хам аллақачон тайёрлаб кўйилган бўлади.

У одам бошини куткармок учун ёмонларга ялинса, унинг-да одамлигининг кетгани, агар ялинмаса, терговга, судга тушган одам бўлиб, хеч бир хизматга ярамай, боши хатарга тушиб ўтгани. Бўлис бўлиб олганлар кувлик, харом- лик билан бўлисликка етгандан сўнг, мўминни кадрламайди, ўзидай харом, кувларни кадр- лайди, менга дўст бўлиб ёрдами тегади деб, мабодо ёвлашгудай бўлса, менга зарар етка- зиш кўлидан келади деб ўйлайди.

Шу кунларда козоклар ўртасида: «Иши билмас, киши билар» деган макол чикди. Бунинг маъниси: «Ишининг тузук бўлганидан эмас, амалдор, эпчил кишинг бўлганидан ниятингга етасан» дегани. Одам уч йилга бў- лис бўлиб сайланади. Биринчи йили элнинг «Сени биз сайламадикми?»- деган миннати билан куни ўтади. Иккинчи йили ким янги номзод бўларкин, деган хавотир билан куни ўтади. Учинчи йили сайлов якинлаб колгани- дан яна бўлис бўла олармикинман, деган ўй билан куни ўтади.

Энди нима килиш керак? Козок халқининг бундай бузукчиликка ботиб, йилдан йилга ту-

банлашиб бораётганини кўрганимдан сўнг мен бундай ўйга келдим: халкнинг бўлисликка сайлайман деган киши имкон қадар ўрнатишга образование¹ олган киши бўлсин. Агар ўрта- ларида шундай киши йўқ бўлса ёки бор бўл- са-да сайлашни истамасалар, бўлис уезный начальник² билан военный губернаторнинг назначениеси³ билан бўлади дейилса, халкка кўп фойдали бўларди. Бунинг сабаби: аввали, амалга ўч козок ўз болаларига образование беришга тушадики, буям фойдали иш, иккинчидан, назначение билан бўлган бўлислар одамлардан эмас, улуглардан қарздор бўлар эди. Ва яна назначение қилинганда терговга тушгани ёки сўров берганига қаралмас эди, ёлгон даъво қилувчилар озаяр, балки йўқолар эди. Ва яна ҳар бир бўлис ўз элида старшина бошлиқ бир бий сайлаганининг халкка кўп зарар бўлгани кўришиб, синалиб қилинди. Бу бийлик дегани бизнинг козокнинг орасидаги ҳар бир сайланган кишининг кўлидан қела- вермайди. Бунинг учун бурунги «Қосимхон- нинг тўғри йўлини», «Эшимхоннинг эски йўлини», оз деганда, Товқохоннинг Қултепа бошида ҳар қуни қенгаш қилганда қўллайдиган «Етти ёрғи (тузуги)»сини қилиш қарор.

Ҳам у эски сўзларнинг қарор ўзгаришлари билан эскириб, бу янги қарорга қелишмай- диган қоидалари бўлса, унинг ўрнига муносиб қарор қилиб амал қилдира оладиган киши бўлиши қарор. Бундай киши жуда оз ёки бу- тунлай йўқ.

Қозоннинг аҳолини яхши қилдиган бу- рунги одамлар айтишган: «Бий қонун бўлса, дови тўртов бўлади» деб. Унинг маъноси – агар қонун бўлмаса, қонун бийлар талашиб, қонун қўпайтаверади, деб айтилган сўз.

Бундай қилиб бийларни қўпайтунча ҳар бир бўлисда эл орасидан ақли бутун, қилимли уч- гина киши йилини белгиламай сайланса, улар ёмонлиги ошқор бўлиб, бўйнига қўйилганда- гина амалдан туширилса, бўлмаса туширил- маса.

У бийларга даъвогар одамлар қолмай, ик- қови қонун кишини бийликка танлаб олиб, устига қонунни қонунликка сайлаб олишса: агар шунга қонун олишмасалар, қонун уч бийнинг бирини олиб ёки қонунлик² билан сай- лаб олиб, шунга бўйсунилса, қонун қўзилмай, қонунлик қонунлик.